

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСТВА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЯВІВ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступінь: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:

Будник Олександра Григорівна,
студентка магістратури

Наукова керівниця:

Безрукова Ольга Анатоліївна,
доктор соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри галузевої соціології

Протокол №12 від «15» травня 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Безрукова О. А.

Київ 2023

Регистрація

4

номер

12.05.2023

дата

підпис лаборанта кафедри

**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Будник О. Г. «Інституціоналізація волонтерства як соціальної практики: актуалізація проявів в умовах суспільних викликів».

Випускна кваліфікаційна робота присвячена дослідженню впливу травматичних подій як суспільних викликів українського суспільства на актуалізацію проявів волонтерських практик та їх інституціоналізацію.

Для реалізації поставленої мети було виділено теоретичні орієнтири дослідження явища волонтерства, а саме здійснено концептуалізацію поняття «волонтерство», визначено його етимологію та зафіксовано теоретичне підґрунтя волонтерства у вигляді його концептуального аналізу як соціальної практики.

Проаналізовано основні універсуми, що актуалізують перетворення волонтерства з ситуативної ініціативи на інституціоналізовану практику. Зафіксовано концептуальну основу травматичних подій як чинника трансформації інституціоналізованої практики волонтерства.

Результати теоретичного аналізу підкріплені вторинним аналізом волонтерських практик та результатами фокус-групового дослідження щодо впливу суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик.

Ключові слова: волонтерські практики, волонтерська діяльність, суб'єкти волонтерської діяльності, інституціоналізація, культурна травма, повномасштабне вторгнення.

ABSTRACT

Budnyk O. H. «Institutionalization of volunteering as a social practice: actualization of manifestations in the conditions of social challenges».

The Master's graduation work is devoted to the study of the impact of traumatic events as public challenges of Ukrainian society on the actualization of manifestations of volunteer practices and its institutionalization.

To achieve the set goal, was determined the theoretical orientations of the study of the volunteering phenomenon, namely, the concept of «volunteering» was conceptualized, its etymology was determined, the theoretical basis of volunteering was recorded in the form of its conceptual analysis as a social practice.

The main universes actualizing the transformation of volunteering from a situational initiative to an institutionalized practice have been analyzed. The conceptual basis of traumatic events as a factor in the transformation of the institutionalized practice of volunteering is recorded.

The results of the theoretical analysis are supported by the secondary analysis and the results of a focus-group study on the impact of social challenges on the actualization of the reproduction of volunteer practices.

Key words: volunteer practices, volunteer activity, subjects of volunteer activity, institutionalization, cultural trauma, full-scale invasion.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСТВА У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	9
1.1. Дослідження волонтерства у світових соціологічних концепціях.....	9
1.2. Волонтерство як соціологічна категорія: концептуалізація поняття...15	
1.3. Волонтерство як соціальна практика: теоретичні інтерпретації.....18	
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ВЕКТОРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПРАКТИК.....	25
2.1. Вектори волонтерської діяльності: від спонтанних ініціатив до інституціоналізованих практик.....	25
2.2. Культурна травма як чинник трансформації інституціоналізованої практики волонтерства.....	27
2.3. Аналітичний огляд волонтерських практик в умовах збройного конфлікту на Донбасі та повномасштабного вторгнення.....	30
Висновки до другого розділу.....	33
РОЗДІЛ 3. ФОКУС-ГРУПОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.....	35
3.1. Програмні засади власного соціологічного дослідження.....	35
3.2 Отримані результати емпіричного дослідження.....	42
Висновки до третього розділу.....	49
ВИСНОВКИ.....	52
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	65
Додаток А.....	65

ВСТУП

В умовах постійних суспільних викликів волонтерська діяльність набуває особливої уваги і значення. Як доводять численні дослідження, волонтерство як соціальна практика не існує сама по собі, а вміщена у певний соціальний контекст, де історична дійсність зазначає, що каталізатором відтворення волонтерства були і залишаються політичні події [Горелов, Корнієвський, 2015: 4].

Актуальність даної теми пояснюється дискурсом інституціоналізації волонтерської практики на фоні виникнення суспільних запитів. Якщо до подій 2014 року волонтерство відтворювалось в досить обмежених спонтанних масштабах, а слабка інституціоналізованість та регламентованість не мали суттєвого впливу на узгодженість взаємодій з владою, то наразі суб'єкти волонтерської діяльності продовжують активізуватись на тлі нових викликів, які постають на часі, тим самим надаючи волонтерству рис сталості, масовості, організованості та стійкості.

Травматичні події суспільно-політичних зрушень 2013-2014 років, згодом анексія Криму, загострення збройного конфлікту на Донбасі сприяли появі стану розпаду суспільного цілого та відчуття спільних інтересів, активізації явища вимушеної міграції та виокремленню окремого кластеру осіб – переселенців [Voichuk, 2022: 2-4]. Період такого протистояння став показовою і масштабною на той час хвилею мобілізації волонтерських ресурсів. Якщо на 2010 рік лише 14% населення в Україні було залучено до волонтерської діяльності, займаючи 150 місце в світовому рейтингу [World Giving Index 2010], то 2014 рік став знаковим для нас, і більше, ніж чверть населення (29%) мали досвід волонтерства, посідаючи вже 89 місце в рейтингу [CAF World Giving Index 2015]. У той час, як результати 2012 та

2013 років демонструють, що волонтерство як соціальна інституція не займає чільне місце серед інших інституцій за рівнем суспільної довіри, то вже, починаючи з 2015 року, волонтери лідируючі позиції за рівнем довіри на фоні падіння інших державних та соціальних інституцій [КМІС, 2016].

Травматична подія повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році стала акумуляцією попередніх культурних травм. Наразі ми знаходимось на стадії трансформації культурної травми, де відлуння травматичного досвіду продукує ефекти війни. Результати соціологічних досліджень демонструють, що 33% долучились до волонтерської діяльності лише після 24 лютого, а 86% долучились до благодійництва. У 2022 році зберігається тенденція збільшення рівня довіри до волонтерів: від 68% у 2021 році до 84% у 2022 [КМІС, 2023].

Сам феномен волонтерства досліджується в межах відправних теоретичних підходів О. Конта, Г. Спенсера, П. Сорокіна, М. Вебера, К. Маркса, Ф. Тьоніса, Е. Дюркгайма, П. Блау, Дж. Хоманса, Р. Дарендорфа, П. Штомпки, Ф. Фукуями, що дозволяють застосовувати мікро- та макротеоретичну оптику до пояснення феномену волонтерства, надаючи пріоритет аналізу його системних та інституційних проявів.

Концептуалізацію поняття «волонтерство» в межах соціологічної думки здійснюють Ф. Вардел, Дж. Лішман, Л. Валлей, Д. Сміт, К. Хендерсон, Р. Стеббінс, Дж. Ноубл та Р. Кнаан.

Напрацювання вітчизняних соціологів як О. Стрельникової, О. Хижняк, Т. Лях, О. Погрібної, О. Проценко, О. Резніка, О. Касперович, О. Панькової, О. Іщенко фокусуються на епістемологічних та аксіологічних аспектах волонтерства в ситуації кризових подій, впливу умов вимушеної міграції на реалізацію волонтерських практик та наявності в ньому масової участі.

Мета випускної кваліфікаційної роботи: визначити вплив травматичних подій як суспільних викликів українського суспільства на актуалізацію відтворення волонтерських практик та їх інституційне оформлення.

Об'єкт: волонтерство як соціальна практика.

Предмет: актуалізація проявів в умовах суспільних викликів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

1. Виділити теоретичні орієнтири дослідження явища волонтерства у світових соціологічних концепціях.
2. Здійснити концептуалізацію поняття «волонтерство» та визначити його етимологію в межах наявних суміжних понять.
3. Визначити теоретичне підґрунтя волонтерської діяльності у вигляді його концептуального аналізу як соціальної практики.
4. Проаналізувати основні універсуми, що актуалізують перетворення волонтерства з ситуативної спонтанної ініціативи на інституціоналізовану практику.
5. Зафіксувати концептуальну основу травматичних подій як чинника трансформації інституціоналізованої практики волонтерства.
6. Здійснити вторинний аналіз огляду волонтерських практик в умовах збройного конфлікту на Донбасі та повномасштабного вторгнення.
7. Проаналізувати думку координаторів волонтерських організацій (об'єднань) та волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі щодо впливу суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРСТВА У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Дослідження волонтерства у світових соціологічних концепціях

На сьогодні дослідницький інтерес вивчення волонтерських практик є досить обмеженим, малодослідженим з теоретичної точки зору. Окремі його аспекти починають досліджуватись лише з ХХ ст. Тим не менш, такі наукові проблеми, як зв'язок людини з її соціальним оточенням, орієнтація на іншого, розуміння «соціальної дії», розподіл праці, соціальна солідарність, що розроблялися у ХІХ – на початку ХХ ст. О. Контом, Г. Спенсером, К. Марксом, Е. Дюркгаймом, Г. Зіммеlem, Ф. Тьонісом, М. Вебером можуть розглядатися як теоретичні орієнтири соціологічного дослідження волонтерства.

Якщо слідувати ідеалістичним уявленням про феномен волонтерства, то така людина у своїй поведінці, ймовірно, керується аксіомою альтруїзму. Так, О. Конт прагнув створити релігію Людства, що заснована на альтруїстичних схильностях, стверджуючи, що «життя для та заради інших» є вищим покликанням, де людина повинна прагнути не до особистої вигоди, а до вигоди суспільної. Він не лише протиставляв поняття «альтруїзм» і «егоїзм», а й співвідносив їх з поняттями колективного та індивідуального, говорячи про те, що для вдалого розвитку суспільства колективне має «узяти гору» над індивідуальним. Фактично, волонтерська діяльність є практичним втіленням антиподу егоїзму.

Втім, його послідовник, Г. Спенсер зазначав, що надмірний альтруїст, що нехтує особистими запитами та нуждами, по-перше, своїм нікчемним внутрішнім і фізичним станом створює труднощі для оточуючих, а, по-друге, стає безвладним до результативної альтруїстичної поведінки [Spencer, 1896:

193]. На його думку, егоїзм передує альтруїзму, аргументуючи це тим, що допомогти іншим здатна лише та людина, яка в змозі насамперед подбати про себе.

Волонтерську діяльність доцільно розглянути через призму ідей творчого альтруїзму П. Сорокіна, абсолютну цінність якого він вбачає в концепті альтруїстичної любові, що розглядається в межах двох понять – «ерос» та «агапе». Егоцентричний ерос з девізом «допомагай іншим, щоб допомагали тобі», «не роби шкоди іншим, щоб не завдали шкоди тобі» перш за все, турбується про себе, не відмовляється від своїх бажань в ім'я іншого [Sorokin, 1954: 126]. Для того, щоб бути альтруїстом, еросу не варто відмовлятися від власного «Я» та благ для самого себе, а лише потрібно бути «обізнаним» щодо своїх справжніх інтересів для утримання цього «Я» та співпраці з іншими для взаємовигоди. На противагу утилітарному та гедоністичному еросу, агапе – неегоїстична самовіддана любов, головними домінантами якої є повна самопожертва, самовідданість, щедрість [Sorokin, 1954: 127]. Так, і волонтерство є практичною реалізацією агапе, мета якого є безкорислива самовідданість та благо ближнього.

Відправною точкою також є типологія соціальних дій М. Вебера, де з погляду цілераціональної та ціннісно-раціональної типів дій актуалізується суть волонтерської діяльності у її соціальному та аксіологічному сенсах [Weber, 1989: 34]. Дана ідея дозволяє оцінити волонтерство як діяльність, що має усвідомлену спрямованість, певні гуманістичні цінності та ідеали, раціонально поставлену мету, яка спрямовує поведінку волонтера.

Як ще один значимий крок у розвитку дослідження волонтерства можна розглядати теоретичну спадщину Г. Зіммеля, а саме дослідження соціації (соціальної взаємодії), де індивіди з власними інтересами утворюють єдність [Simmel, 2004: 90]. Роль групи у процесах індивідуалізації та

соціалізації особистості є визначальною, оскільки людина як член цієї групи отримує від неї «форму» та «зміст» власної діяльності. У результаті спільними для всієї спільності волонтерів стають цінності, інтереси, настанови, які є базою соціальної ідентичності групи та лежать в основі особистої ідентичності її членів [Simmel, 2004: 152]. Логіка його аналізу дає можливість розглянути волонтерство через виокремлення такої ознаки, як аксіологічно орієнтована діяльність.

Дещо відмінними, але при цьому також фундаментальними для розвитку методології дослідження волонтерства можна вважати погляди К. Маркса. В основу розуміння майбутнього суспільства було закладено принцип свободи. Волонтерство є діяльністю, де свобода є владою над обставинами, коли втілюються розумні цілі людини. Маркс вирішує проблему втрати людиною своєї сутності через подолання відчуження, що обмежує розвиток людського та вільний розвиток суспільної природи. У капіталістичному суспільстві мета будь-яких видів діяльності – отримання прибутку. У той час, як в комуністичному ж суспільстві мета – альтруїстична, що сприяє оцінці продуктивних сил як засобу досягнення поставлених завдань [Marx, 1948: 30]. Так і волонтерство з безкорисливим служінням до інших людей має своє місце у комуністичному суспільстві.

На основі теорії соціальної солідарності Е. Дюркгайма формування волонтерських ініціативних груп є одним з предикторів згуртування в силу певних травматичних обставин, соціальної дезінтеграції та механізмом подолання стану аномії в суспільстві. Адже, як зазначає соціолог, егоїзм (мотиви задля досягнення власних інтересів) є практикою механічної солідарності, у той час як альтруїзм (ірраціональні мотиви з відчуттям власної корисності іншим людям) – реальність соціальної солідарності

[Durkheim, 1997: 63, 198]. Тож, і волонтерство є практичним продовженням новітньої фази розвитку суспільства.

Феномен волонтерства доречно розглянути через центральні категорії формальної соціології Ф. Тьоніса, а саме двох типів зв'язків – «спільнота» і «суспільство». Волонтерство як практичне відображення спільноти являє собою єдність багатоманітного. Стосунки тут цілісні, реальні, органічні та втілюються із цілеспрямованих одна до одної дій щодо підтримки, полегшення, успішного досягнення підтримки нужденним [Тьоніс, 2005: 439-442]. У той час, як суспільство є співіснуванням незалежних по собі особистостей.

Ідеї структурного функціоналізму Т. Парсонса, Р. Мертона, теорія соціального обміну Дж. Хоманса, П. Блау, конфліктна модель Р. Дарендорфа дозволяють застосовувати макротеоритичну оптику до пояснення феномену волонтерства, надаючи пріоритет аналізу його системних та інституційних проявів.

Так, представники теорії соціального обміну, зокрема П. Блау стверджує, що люди бажають отримати соціальне схвалення від власних рішень, дій та думок, адже егоїстичні інтереси лежать в основі будь-якої альтруїстичної діяльності і схвалення з боку суспільства лише спонукає повторного відтворення цих практик. Крім економічного обміну, може відбутися обмін соціальними цінностями, такими як статус та інформація. Тобто, волонтер у здійсненні благородної діяльності інстинктивно вбачає особисту прагматичну вигоду, однак це вигода нематеріальна – встановлення соціальних зв'язків, підвищення власної самооцінки, отримання визнання та навичок. Відповідно до першого постулату Дж. Хоманса [Homans, 1958: 132], похвальний, заохочувальний минулий досвід від волонтерства збільшує вірогідність того, що людина буде займатись такою діяльністю і надалі. Другий

постулат визначає залежність волонтерської діяльності, її регулярності та інтенсивності від частоти схвалення. Третя аксіома виявляє пряму залежність значущості волонтерства для добровольця та людини, якій він допомагає: чим цінніша «одиниця діяльності», тим частіше ця діяльність буде відтворюватись і, відповідно, схвалення буде більшим і значним. Але й той же час, доречно і зазначити про постулат депривації, адже наявність регулярніших схвалень спонукають до звикання отримання кожної наступної нагороди.

Вихідною одиницею аналізу волонтерства за Т. Парсонсом є не суспільство в цілому, не окрема особистість, а соціальна система, в якій соціальні механізми інституціоналізації волонтерських практик та середовища, що взаємодіють, тягнуть за собою непередбачену, імпульсивну самоорганізацію людей для вирішення конкретних проблем. З точки зору норм та цінностей, що є підвалинами індивідуальних дій людини за Т. Парсонсом [Parsons, 1949: 164], волонтерство як норма виконує функцію інтеграції таких цінностей як альтруїзм, колективізм, бажання допомогти нужденним. Разом з тим, поняття «відкритої» системи стає синонімом взаємопроникнення та взаємозалежності для реалізації суспільних ідеалів. Нормативна база волонтерства пов'язана з реалізацією гуманістичних принципів та є умовою для масового поширення такої практики в різних культурних умовах, стимулюючи до утворення волонтерства як соціального інституту.

Представники конфліктології, зокрема Р. Дарендорф пояснював, що зміст конфліктів заключається в тому, щоб підтримувати та сприяти соціальним змінам, що відбуваються в суспільстві. Доречно відмітити, що бувають випадки, де волонтерство у своїх проявах виступає проти державної позиції, не поділяючи цінностей, які ідеологізуються і пропагуються в рамках

тієї чи іншої політики, в окремих ситуаціях навпаки, пропонуючи власні сценарії, механізми пошуку сформованих рішень [Dahrendorf, 1958: 174].

П. Штомпка підкреслює, що будь-яка спільність може розглядатися не як жорстка система, а як поле взаємин між індивідами зі своїми уподобаннями, способом життя, мережами взаємодії, що є суспільним середовищем або тканиною, яка об'єднує людей один з одним [Sztompka, 1993]. Міжособистісне поле волонтерів знаходиться в постійному русі, де визначальною характеристикою тут є сталість процесів угруповання та перегруповання, організації та реорганізації, що вибудовують та структурують поле волонтерства, його взаємодію з іншими структурними полями, насамперед, з політичним полем.

Теорія довіри Ф. Фукуями є однією з базових теорій, яка сьогодні використовується для опису інституціоналізації волонтерства, адже «довіра – це очікування, що виникають на базі того, що інші її члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, відкрито і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з загальними нормами» [Fukuyama, 1996]. Соціальна довіра «породжує» соціальний капітал, що передбачає практики взаємодії на будь-якій із соціальних дистанцій: від ближнього оточення індивіда до громадських організацій. Ф. Фукуяма вважає, що волонтерство, з одного боку, базується на «фундаментальних цінностях», а з іншого – на егоїстичних інтересах.

На тлі сучасних подій, інтерес до вивчення феномену волонтерства в українському суспільстві лише зростає. Дослідження проявів актуалізації волонтерської діяльності можна знайти в напрацюваннях вітчизняних соціологів. Так, О. Стрельнікова визначала волонтерство та наявність в ньому його масової участі у контексті благодійної діяльності [Стрельнікова, 2012], О. Хижняк розглядає добровільну, вмотивовану волонтерську

діяльність як пріоритетний вектор продукування толерантності у молодших вікових груп [Хижняк, 2009], Т. Лях виокремлює типи волонтерської діяльності згідно з потребами людини А. Маслоу [Лях, 2011], В. Погрібна визначає епістемологічні та аксіологічні аспекти волонтерства в обставинах кризових подій [Погрібна, 2015], О. Проценко концептуалізує феномен волонтерства в ситуації вимушеної міграції через збройний конфлікт на Сході України [Проценко, 2021], О. Резнік проаналізував добровольчі об'єднання, зокрема мережі волонтерських організацій [Резнік, 2014], О. Касперович, О. Панькова, О. Іщенко розглядають проблематику поширення руху волонтерства в Україні в період активної фази збройного конфлікту на Донбасі та прояв соціальних ресурсів до вирішення викликів, що постали перед суспільством [Панькова, Касперович, Іщенко, 2016].

1.2. Волонтерство як соціологічна категорія: концептуалізація поняття

Розглянуті наукові підходи доводять, що не існує єдиної інтерпретації поняття «волонтерство». Деякі дослідники наголошують на окремих аспектах цього феномену, тому необхідність смислового трактування волонтерства змушує звернутися до його етимології з метою виокремлення ключових сутнісних характеристик даного терміну.

Поняття «волонтерство» походить від французького *volonte*, яке у свою чергу виникає від латинського *voluntarius*, що означає «діяти за особистою волею та бажанням». Термін за останнє століття суттєво розширив власне значення, оскільки першочергово волонтерами вважалися лише ті люди, які долучались до військової служби за власним бажанням [ASPA, 2020]. Наразі поки що немає єдиної згоди у трактуванні явища волонтерства.

Так, одні дослідники використовують як синоніми одночасно три терміни: «волонтерство», «добродійність» та «благодійність», інші навпаки вважають «волонтерство» та «добродійність» окремими випадками

благодійності, останні здійснюють спроби ці поняття розмежувати. Проте, у даному випадку, я не можу погодитись з О. Стрельніковою [Стрельнікова, 2012], яка говорить про тотожність всіх вищезазначених понять, бо поняття «волонтерство», «добродійність» не можуть бути синонімічним до поняття «благодійність», оскільки під останнім розуміється створення і передача тільки матеріальних благ, де можуть втілюватись атрибути деморалізації, тоді як «добродійність» передбачає надання безвідплатної допомоги через витрачання власного часу та енергії. Однак, вважаємо, що між «волонтерством» і «добродійністю» існує синонімічний зв'язок, беручи до уваги те, що це дії спрямовані на безкорисливу допомогу, предметом яких є не тільки фізичні ресурси, а й матеріальні.

Британські науковці як Ф. Вардел, Дж. Лішман та Л. Валлей під волонтерством розуміють «зобов'язання витратити особистий час на благо спільноти (проте, не родичів) без очікування на отримання будь-якої матеріальної винагороди» [Wardell, Lishman, Whalley, 2000].

Д. Сміт, один із представників соціології волонтерства, розглядає феномен через двофакторну матрицю пошуку психологічних винагород, де розмежовується відмінність між альтруїстичними рушійними силами (нематеріальними вигодами) та егоїстичними мотивами (матеріальні заохочення) [Smith 1975: 247]. Сміт був першим, хто розглядав волонтерство як форму дозвілля, де волонтерська діяльність виступає вільним індивідуальним вибором.

Зокрема, К. Хендерсон [Henderson, 1984: 57] прагнув з'ясувати, що спонукає людей на дозвілля і, отже, що може спонукати їх стати волонтерами. Хендерсон визначив волонтерство як одну з форм дозвілля та як використання вільного часу без зобов'язань. З одного боку, Хендерсон

ззначив про добровільність вибору волонтерської діяльності, з іншого, торкнувся проблему психологічних винагород.

Р. Стеббінс продовжив ідею психологічних винагород і зазначав, що волонтерство є формою «серйозного» дозвілля, що відтворюється особистою зацікавленістю добровольця, а не альтруїзмом. На його думку, волонтерство як поважне дозвілля відрізняється від випадкового волонтерства тим, що в першому волонтери реалізують власні можливості поза основною сферою зайнятості, набуваючи фахові знання. Однак соціологи сперечалися про те, чи можна всю волонтерську діяльність класифікувати як дозвілля. Р. Стеббінс виявив, що професійні волонтери часто визначають свою діяльність, як форму роботи, так і форму дозвілля [Stebbins, 1996: 215].

Вчені американського університету Д. Хопкінса у своїх крос-національних дослідженнях визначають волонтерство «як сукупність заходів, що реалізуються у вільний від роботи час без будь-якої матеріальної компенсації» [Salomon, Sokolowski, Haddock, 2011: 220]. Конкретизують, що об'єктивна різниця між волонтерством та дозвіллям заснована на тому, що цей вид діяльності не є комерційним та примусовим. Волонтерство має надавати послуги, які мають цінність для інших людей, але не для самих суб'єктів здійснення волонтерської діяльності [Salomon, Sokolowski, Haddock, 2011: 225].

Надалі соціологи брали до уваги інший критерій здійснення волонтерства – відсутність винагороди. Дж. Ноубл зазначив, що ця діяльність визнає свободу волі та здійснюється без очікування на грошову винагороду. К. Тіллі визначає волонтерство як «вільну неоплачувану роботу на благо тих з ким волонтер не пов'язаний з зобов'язаннями контракту, спорідненості чи дружби» [Smelser, Swedberg, 1994: 291].

Волонтерство як добровільна діяльність на відміну від оплачуваної роботи матеріально не винагороджується, але може компенсуватися іншими засобами нематеріального характеру. Так, Р. Кнаан виявив свідчення того, що використання символічних нагород вплинуло на продуктивність та прихильність волонтерів до відтворення своєї роботи [Спаан, 1996: 83].

Однак, як ми бачимо, на перший план за значимістю у дослідженнях виходить поняття «волонтерство» в силу широкої міжнародної поширеності, рівнем використання цього терміна та масштабом відтворення самого феномену. Підсумовуючи різні трактування, можемо виділити типові атрибути з вищенаведених визначень, що описують волонтерство:

- добровільність та безкорисливість;
- аксіологічний зміст відтворення;
- наявність у суб'єкта волонтерства (той, що надає допомогу) гуманістичних ідеалів щодо власної діяльності;
- об'єкт такої діяльності – соціальні групи, яким необхідна підтримка;
- діяльність на користь тих груп, з якими волонтер не пов'язаний будь-якими зобов'язаннями;
- безвідплатна допомога як відсутність намірів щодо матеріальної винагороди за результати власних зусиль;
- осмислений, усвідомлений та непримусовий вибір.

1.3. Волонтерство як соціальна практика: теоретичні інтерпретації

Перш, ніж концептуалізувати дане поняття, доречно встановити зміст поняття «соціальна практика», що є відправною точкою у трактуванні сутності явища волонтерства. Детальніше зупинимось на основних теоретичних орієнтирах, які сприяли концептуалізації поняття «соціальної практики»: структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, теорія структурації

Е. Гідденса, феноменологія А. Шюца, соціальний конструктивізм Г. Бергера, Т. Лукмана та етнометодологія Г. Гарфінкеля.

Так, П. Бурдьє зазначає, про подвійне трактування поняття «соціальної практики». Передусім, це сукупність дій щодо перетворення соціальної дійсності, а саме дії, які трактуються спостерігачем як доцільні, тобто ті, що відповідають поставленій меті, змісту та, які наділяються атрибутами соціального. По-друге, це повсякденні, узвичаєні, рутинізовані дії індивідів, які можуть здатися безглуздими або взагалі нелогічними, проте не потребують пояснення [Bourdieu, 1998: 71]. Водночас, П. Бурдьє зазначає про концепт подвійного структурування соціальної практики: з однієї сторони, вони детермінуються соціальним середовищем, а з іншої – відбиваються на середовищі, змінюючи його структуру. Так, і волонтерство як соціальна практика впливає від потреб, викликів суспільства, а соціальна напруга, зміни, що відбуваються в суспільстві в черговий раз стимулюють його відтворення. У той же час, волонтерство формує власну систему інституційних установок, здійснюючи позитивні сукупільні перетворення та зміни. З однієї сторони, соціальна практика передбачає скоріше аксіологічний зміст дії, з іншої є інструментальною репрезентацією конкретних дій людини щодо вирішення нагальних сукупільних викликів. Волонтерство як соціальна практика передбачає наявність аксіологічного змісту та діяльнісного аспекту у формі конкретних дій щодо перетворення соціальної реальності.

При цьому Е. Гідденс зазначає, що соціальні практики не створюються окремими соціальними суб'єктами, а лише репродукуються ними. Соціальні практики не існують самі по собі, а вміщені у певний соціальний контекст. Онтологія простору-часу є невід'ємним атрибутом соціальних практик [Giddens, 2013: 2-3]. У той же час, історичні факти доводять, що

каталізатором відтворення волонтерства як соціальної практики були і залишаються політичні події «тут і зараз», адже дана форма участі не виглядає систематичною, а є достатньо рухливою.

Процес формування соціальної практики може бути описаний за допомогою поняття «седиментація», яке в феноменологічній традиції використовують Е. Гуссерль та А. Шюц. Маючи латинське походження, «седиментація» означає процес перетворення досвіду у смислові конструкції [Husserl, 1989: 12]. Щодо концепту волонтерства як соціальної практики прийнято говорити про наявність єдності відповідних знань та дій.

Єдність практичної парадигми визначення соціальних практик забезпечують дві взаємопов'язані ідеї: їх «фоновий» та «розкриваючий» характер. Опанувати практики означає опанувати їх сенс, не замислюючись про реалізацію послідовності дій. Адже, волонтерство як практика реалізується у традиційних та рутинних діях, а вимоги сьогодення лише сприяють модернізації форм та методів відтворенню волонтерської діяльності. Однак, мотиви та функції волонтерства залишаються незмінними: бажання допомагати нужденним та брати участь у суспільному житті.

Етнометодологія Г. Гарфінкеля визначає соціальні практики як постійне відтворення соціальної реальності. Г. Гарфінкель звертається до соціального у тому вигляді, в якому він постає агенту у його повсякденній практиці – «світу, що сам по собі зрозумілий», адже впізнаваність, спостережуваність, рефлексивний та пояснювальний характер є першорядними атрибутами соціальної практики. Соціальні практики являють собою безперервний процес усвоєння та типізації, оскільки відтворюються лише тією мірою, якою соціальні актори є компетентними [Garfinkel, 1967: 277-278]. Так, соціологія повсякденності припускатиме, що волонтерські практики мають набір ритуалів, причому ритуалів – стійких, доводячи

соціальність цього феномену. Волонтерським практикам властива власна тілесність, розкриваючий характер (створення мережеских волонтерських структур, колективна ідентичність на основі спільних прихильностей), ситуативність (політичні події як один з каталізаторів відтворення), нормативність (упорядкованість дій), масовий характер (створення волонтерських ініціатив та груп), що формують в них стійкість.

Представники соціального конструктивізму П. Бергер та Т. Лукман для пояснення повторюваних соціальних практик застосовують поняття «габітуалізації» (узвичаєння), адже будь-яка дія, яка часто відтворюється стає звичкою [Berger, Luckmann, 1966: 70]. Ідеї Т. Лукмана та П. Бергера вказують, що багатоманітність соціальних практик можна звести до інституціоналізованих та неінституціоналізованих підтипів. Перші з них охоплюють практичне ядро функціонування суспільства, де об'єктивна реальність є загальнодоступною, узвичаєною та примусовою по відношенню до індивіда. У той час як останні виступають як непостійні та спорадичні, не маючи змоги інкорпоруватись в соціальні інститути [Berger, Luckmann, 1966: 72, 145]. Волонтерство як інституціоналізована практика з атрибутами масовості та значущості регулює діяльність своїх членів в межах соціальних відносин, що виникають як всередині волонтерської спільноти, так і за її межами, створює можливості і умови для задоволення потреб, забезпечує стійкість суспільного життя. Інституціоналізованість підкреслює передбачуваність таких дій. Такий підхід дозволяє визначати волонтерство як створену соціальну структуру взаємодії, що перетворює установки індивіда у важливий фактор поведінкової мотивації, а невизначеність в організовану повсякденність.

Доречно й розглянути трактування «соціальної практики» через поняття «фрейму» І. Гофмана, що трактується як «структурний контекст

повсякденної взаємодії». Фрейм – це рівночасно «матриця можливих подій» (упередження, засновані на отриманому та/або побаченому досвіді) та «схема репрезентації», яка наділена когніціями (знаннями) й експектаціями (очікуваннями) [Goffman, 1974: 123]. Так, беручи до увагу історичну ретроспективу, можна порівнювати відтворення волонтерських практик під час збройного конфлікту на Сході та під час повномасштабного вторгнення. Друга хвиля інтенсифікації волонтерства актуалізувала відтворення попереднього досвіду, де засвоєний досвід випадкового та ситуативного волонтерства переріс у потужний волонтерський рух.

Соціальні практики являють собою колективні задуми, умовами реалізації яких виступають, по-перше, суб'єкти, що мають ресурси різної природи (суб'єктивні фактори), по-друге, соціальне середовище (об'єктивні фактори). Ключовою характеристикою суб'єкта практик є інтенціональність. Так, альтруїзм, співчуття, благо ближнього, безкорисливість є основними інтенціями продукування практики волонтерства.

Детальний аналіз вищезазначених атрибутів дозволяє зосередити увагу саме на соціокультурній парадигмі, де поєднуються макро-, мезо- та мікрорівні відносин людини та структур суспільства, особливості функціонування соціального життя у просторі культури. Основний тип змін, досліджуваних у соціокультурний підхід – циклічні. Як свідчить П. Сорокін, дедалі більше уваги стало приділятися соціокультурним процесам, до відносить взаємодію, диференціацію, інтеграцію та дезінтеграцію. Соціокультурні процеси почали вивчатися з урахуванням ритмів, флуктуацій, циклів та їх періодичності [Sorokin, 1969].

Доцільність застосування теоретичної рамки доводить соціокультурна своєрідність українського суспільства. З одного боку, волонтерство пов'язане

з суспільством як із системою відносин, а з іншого – культурою як сукупністю цінностей та норм.

Висновки до першого розділу

Дослідницький інтерес вивчення волонтерських практик є досить обмеженим, окремі його аспекти починають досліджуватись лише з ХХ ст. Зазначено, що різноманітні соціологічні парадигми можуть розглядатися як теоретико-методологічні орієнтири дослідження волонтерства. Феномен волонтерства проаналізовано в межах відповідних теоретичних концептів О. Конта, Г. Спенсера, П. Сорокіна, М. Вебера, К. Маркса, Ф. Тьоніса, Е. Дюркгайма, П. Блау, Дж. Хоманса, Р. Дарендорфа, П. Штомпки, Ф. Фукуями, що дозволили застосовувати мікро- та макротеоритичну оптику до пояснення феномену волонтерства, надаючи пріоритет аналізу його системних та інституційних проявів.

Виділено основні тематичні напрацювання вітчизняних соціологів як О. Стрельникової, О. Хижняк, Т. Лях, О. Погрібної, О. Проценко, О. Резніка, О. Касперович, О. Паньковой, О. Іщенко щодо проявів актуалізації волонтерської діяльності в українському суспільстві: наявності в ньому його масової участі, епістемологічні та аксіологічні аспекти волонтерства в ситуації кризових подій, впливу умов вимушеної міграції на реалізації волонтерських практик.

Визначено, що на сьогодні не існує єдиної інтерпретації поняття «волонтерство». Зазначено, що поняття «волонтерство» та «добродійність» є синонімічними, які на противагу «благодійності» є діями, що спрямовані на безкорисливу та безвідплатну допомогу, предметом якої є нематеріальні ресурси. Через теоретичні конструкції представників соціології волонтерства як Ф. Вардеала, Дж. Лішмана, Л. Валлея, Д. Сміта, К. Хендерсона, Р. Стеббінса, Дж. Ноубла, К. Тіллі, Р. Кнаана визначено, що типовими

атрибутами, що описують волонтерство є добровільна діяльність, нематеріальна вигода, усвідомлений та непримусовий вибір, аксіологічний зміст відтворення такої діяльності, безкорислива діяльність без будь-яких зобов'язань, наявність суб'єкта, що мотивований гуманістичними цінностями та об'єктів діяльності у формі певних соціальних груп, яким потрібна соціальна підтримка.

Структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, теорія структурації Е. Гідденса, феноменологія А. Шюца, соціальний конструктивізм Г. Бергера, Т. Лукмана та етнометодологія Г. Гарфінкеля стали основними теоретико-методологічними орієнтирами концептуалізації волонтерства як соціальної практики. Визначено, що волонтерство як соціальна практика не існує сама по собі, а вміщена у певний соціальний контекст, де історичні факти доводять, що каталізатором відтворення волонтерства були і залишаються політичні події «тут і зараз». Волонтерство як фонові практика реалізується у традиційних та рутинних діях, а вимоги сьогодення лише сприяють модернізації форм та методів відтворенню волонтерської діяльності. Друга хвиля інтенсифікації волонтерства актуалізувала відтворення попереднього досвіду, де засвоєний досвід випадкового та ситуативного волонтерства переріс у потужний волонтерський рух. Виділено, що волонтерство стало інституціоналізованою практикою з атрибутами масовості та значущості.

РОЗДІЛ 2. ВЕКТОРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПРАКТИК

2.1. Вектори волонтерської діяльності: від спонтанних ініціатив до інституціоналізованих практик

Розглядаючи волонтерство як інституціоналізовану практику, звернемося, насамперед, до інститутійного підходу в соціології. Однією з суттєвих рис інституту, на думку Н. Смелзера, є відповідність «соціальній потребі», зазначаючи, що «інститутути являють собою соціальне утворення, втілене у формах інтеракції задля задоволення того чи іншого соціального запиту чи нужди» [Smelser, 1997: 91].

Згідно описаних вищезазначених атрибутів, можемо визначити ряд етапів інституціоналізації соціальної практики, починаючи з її появи внаслідок наявності суспільної потреби, продовжуючи її популяризацією (поява соціальних і правил і їх регламентація шляхом спроб і помилок), рутинізацією (прийняття та практичне застосування норм, процедур) і, закінчуючи закріпленням і можливістю розповсюдження (організаційне оформлення інституційної структури, інтеграція в існуючу систему соціальних відносин. Зафіксуємо поетапність інституалізації практики волонтерства в Україні, слідуючи заданій аналітичній схемі.

Перш за все, слідуючи теорії Н. Смелзера, це поява суспільного запиту, адже до 2014 року волонтерству був характерний ситуативний, стихійний, неорганізований та спонтанний характер. Події Євромайдану стали кульмінаційною та показовою хвилею мобілізації волонтерських ресурсів. Так, згідно даним Всесвітнього індексу благодійності, на 2010 рік лише 14% населення в Україні було залучено до волонтерської діяльності, займаючи 150 місце в міжнародному рейтингу [World Giving Index 2010]. 2014 рік став

знаковим для нас, і більше, ніж чверть населення (29%) мали досвід волонтерства, посідаючи вже 89 місце [CAF World Giving Index 2015]. Результати наведених досліджень фіксують, що такі соціальні виклики як політична нестабільність, дефіцит управлінських рішень актуалізували масовість, жертвовність, спонтаність, фанатичну відданість волонтерського руху в нашому суспільстві. Такі соціокультурні зміни доводять, що домінанта «знизу вгору» (grassroots) [Boersma, Larruina, Kraiukhina, Lehota, Nury, 2018: 2, 6] стала метафорою активізації низових волонтерських ініціатив в Україні.

Як зазначають П. Бергер і Т. Лукман це й формування символічно-смыслових універсумів [Berger, Luckmann, 1966: 110]. Певна волонтерська група визначається цінностями та намірами, що формуються під впливом соціокультурного середовища. Волонтерську діяльність можна розглянути як моральні зобов'язання, які людина вільно відтворює, однак, тут важлива не стільки включеність самої людини, а скільки ціннісний аспект цієї діяльності. Разом з тим, дослідження фіксують, що в період політичних потрясінь, суб'єктам волонтерської діяльності притаманні цінності самовираження, тобто постматеріалістична спрямованість [Бойко, 2015: 83-84]. У силу запитів, що постають перед суспільством, домінанти альтруїзму (благо ближнього, ототожнення себе з постраждалим) та інструментальні рушійні сили (самоактуалізація, набуття нового досвіду) стають первинними ідеологічними орієнтирами суб'єкта волонтерської діяльності.

При цьому Т. Парсонс зазначає і про нормативно-рольову структуру. Як і в будь-якій групі, всередині волонтерської спільноти утворюються взаємовідносини, що встановлюються між їх організаторами та учасниками, ступінь загальної організованості, контроль та систематичність у діяльності,

наявність поділу за зонами відповідальності, виділяються лідери та учасники спільноти.

Інституалізація волонтерства відбувається через створення його власної історії. Якщо до подій АТО, волонтерська діяльність відтворювалась в досить обмежених масштабах, а слабка інституціоналізованість та регламентованість не мали суттєвого впливу на узгодженість взаємодій з владою, то наразі суб'єкти волонтерської діяльності продовжують активізуватись на тлі нових викликів, які постають на часі, тим самим надаючи волонтерству як соціальному інституту рис сталості, організованості та стійкості. Так, результати опитування проведеного КМІС у 2022 році свідчать, що зберігається тенденція покращення рівня довіри до волонтерів: від 68% у 2021 році до 84% у 2022 [КМІС, 2023]. У той час, як результати 2012 та 2013 років демонструють, що волонтерство як соціальна інституція не займає чільне місце серед інших інституцій за рівнем суспільної довіри. Вже, починаючи з 2015 року, волонтери займають лідируючі позиції за рівнем довіри на фоні падіння інших державних та соціальних інституцій [КМІС, 2016].

Тому, події останніх та нинішніх років лише актуалізують перетворення волонтерства з ситуативної спонтанної ініціативи на інституціоналізовану практику.

2.2. Культурна травма як чинник трансформації інституціоналізованої практики волонтерства

Основною причиною культурної травми, згідно з П.Штомпкою, може бути «швидка, несподівана і радикальна соціальна зміна» та її деструктивний вплив на суспільство. Будь-яку травму він визначає як патологію [Sztompka, 2000: 452, 459].

Культурна травма пов'язана з «битвою смислів», «боротьбою з подією», яка визначає «природу болю та природу жертви». Дж. Александер називає це «процесом травми», коли колективний досвід соціальних криз перетворюється на кризу сенсу та ідентичності [Alexander, 2004: 9-10].

Зафіксуємо поетапність наявності культурної травми та її вплив на трансформацію волонтерської діяльності в Україні, слідуючи стадіям, виділених П. Штомпкою.

Певний зміст історичних подій та минулого стають відправною точкою появи травми [Sztompka, 2000: 453-454]. Регіональні відмінності геополітичних прагнень, «утиски російськомовного населення», «примусова українізація» стали основними підставами появи «сприятливих» культурних передумов травматизації в українському суспільстві.

Власне, друга стадія проявляється у наявності ситуації напруги, що вже безпосередньо пов'язана з конкретними травматичними ситуаціями, яким характерна ситуативність, стихійність, радикальність, екзогенність та масовість [Sztompka, 2000: 456]. Події політико-суспільних змін 2013-2014 років, згодом анексія Криму, загострення збройного конфлікту на Донбасі стали відправним пунктом до виникнення культурної травми. Такі травматичні події сприяли появі стану розпаду суспільного цілого та відчуття спільних інтересів, активізації явища вимушеної міграції та виокремленню окремого кластеру осіб – біженців. Період такого протистояння на регіональному вимірі став показовою і масштабною на той час хвилею мобілізації волонтерських ресурсів. Адже, розростання низових волонтерських ініціатив, по-перше було обумовлене дефіцитом внутрішніх управлінських рішень, а по-друге – зовнішньою агресією. Цьому підтверджують результати вищезазначених досліджень.

Надалі наше суспільство перейшло на іншу стадію культурних рамок травми, де людина вже інтерпретує та репрезентує пережиті події [Sztompka, 2000: 456-457]. Українському суспільству був властивий стан дезорганізації, дезінтеграції, нестабільності та фрустрації, тобто той стан, де суспільство вже веде війну «проти самих себе». Дані атрибути вже говорять про наявність травматичних симптомів [Sztompka, 2000: 457-458]. Згідно даним Всесвітнього індексу благодійності, волонтерською діяльністю в Україні на 2016 рік займалось лише 16%, це -13% порівняно з 2014 роком та +4% порівняно з 2010 [CAF World Giving Index, 2017]. Однак на цьому етапі, вже в 2016 році порівняно з попереднім збільшується кількість відмов від волонтерства: +4% пояснюють це відсутністю вільного часу та +7% через сімейні обставини [Фонд «Демократичні ініціативи», 2017]. Зниження обсягу суспільних потреб тягнуть за собою зменшення певної «вимушеності» волонтерських ініціатив.

Варто зазначити, що наше суспільство постійно повертається до попередніх стадій переходу культурної травми від одного стану в інший, адже постійні травматичні ситуації, що виникають на фоні структурного та культурного минулого спонукають переживати ці травматичні події знову й знову.

Так, зі стану посттравматичної адаптації, українське суспільство знову повернулось до стану травматичної події, вже з появою нового суспільного запиту – COVID-19. Результати дослідження свідчать, що волонтерство як низова ініціатива знову повертається у першорядні місця підтримки тих, хто цього потребує. Проте, простежується дуальний характер такої підтримки: з одного боку, ми говоримо про нову хвилю активізації волонтерських ресурсів, з іншого – про спад. На 2020 рік, рівень залученості до волонтерської діяльності становить вже 19%, з них 3% приділяють ще більше часу на

допомогу і лише 2% населення почали вперше волонтерити. Бар'єрами до такої діяльності стають не лише брак вільного часу, а й брак зацікавленості (26%), відсутність однодумців (8%) та невизначеність щодо волонтерської мети (8%) [U-Report Ukraine, 2020].

Далі наше суспільство знову переживає стан адаптації посттравматичних симптомів та переходить до нової стадії – «подолання травми» з можливим переходом у її новий різновид [Sztompka, 2000: 461]. Таким переходом є повномасштабне вторгнення Російської Федерації, яке стало ідеологічним протистоянням. Ця травматична подія стала акумуляцією попередніх культурних травм. Наразі ми знаходимось на стадії трансформації культурної травми та наявності травматичних симптомів, де відлуння травматичного досвіду продукує ефекти війни. Певна майбутня невизначеність, де девізом стає «життя стало догори, не можу уявити, що буде далі» рухають нас до порушення звичного соціального порядку. Результати соціологічних досліджень свідчать, що 33% почали займатись волонтерською діяльністю лише після 24 лютого, а 86% долучились до благодійництва [Соціоінформ, 2023].

Однак, численні дослідження доводять, що після річниці вторгнення кількість суб'єктів волонтерської діяльності зменшується [The Village Україна, 2023]. Слідуючи тенденціям актуалізації волонтерської практики можемо передбачити, що після війни волонтерів стане менше, ніж під час самої війни, проте вже більше, ніж до вторгнення.

2.3. Аналітичний огляд волонтерських практик в умовах збройного конфлікту на Донбасі та повномасштабного вторгнення

Єдина організована мобілізація волонтерських ресурсів спостерігалась у 2012 році з подіями Євро-2012, однак ця ініціатива була запропонована потребами «згори» [УНІАН, 2011]. Як доводять численні дослідження,

кульмінаційним переломним моментом у мобілізації низових волонтерських ресурсів став 2014 рік, де 24% опитаних займалися волонтерством, а 9% з них приєдналися до лав лише протягом переломного 2014 року. Результати зазначають, що 67% суб'єктів надають перевагу самостійній участі у волонтерській діяльності, 12% займаються волонтерством частіше, ніж 1-2 рази на тиждень, однак 30% опитаних (найчисленніша група волонтерів) долучаються рідше – лише 1-2 рази на місяць. Змінюється й вектор волонтерської діяльності: від допомоги маломобільним людям (72%) та територіального благоустрою (50%) до потужної підтримки армії (70%), підтримка якій не надавалась раніше. У 2014 році порівняно з попередніми збільшується кількість матеріальних внесків: +25% почали жертвувати кошти протягом останнього року. 62% опитаних ввжають, волонтерство рушійною силою суспільних змін [GfK Ukraine, 2014].

Проте, вже згідно з результатів дослідження, 13% українців були включені до волонтерської діяльності протягом 2015 року, що майже є наближеним до результатів 2012 року – 10%. Однак, часовий ресурс, що виділяється на волонтерську діяльність значно зріс: щоденно близько 5% волонтерів займалися цією діяльністю, втім у 2012 році лише 3% українців приділяли цьому декілька годин на тиждень. Схожі результати щодо часу, що виділяється щомісячно суб'єктами волонтерської діяльності: 35% у 2015 році порівняно з 10% у 2012 році [Фонд «Демократичні ініціативи», 2015].

Доречно й зазначити про матеріальні пожертви, здійснення якихросло вдвічі: 41% у 2015 році на противагу 21% у 2012 році. Благодійність продовжує залишатись основною формою добровільної діяльності (64%), у той час, коли залученість до волонтерської діяльності лише падає, пояснюючи це нестачею вільного часу (31%), особистими справами (28%), браком певних прагнень (20%), скороченням суспільних запитів (10%) [Фонд

«Демократичні ініціативи», 2015]. 2015 рік став показовим роком також у вимірі суспільної довіри, де лідируючі позиції у балансі довіри-недовіри (+44%) займають волонтери, у той час, як церква вперше за 5 років втрачає свої позиції (+34% у 2015 році порівняно з +45% у 2014 році) [Фонд «Демократичні ініціативи», 2015].

Проте, з часом суспільний запит втрачає свою актуальність, а з ним втрачається і волонтерська участь: у 2016 році – 14%, у 2017 році – 12%, а вже у 2019 році – 9%, фактично однаково з показником 2012 року (10%) [Фонд «Демократичні ініціативи» та КМІС, 2019]. Зменшується відсоток і тих, хто бачить потребу у волонтерських організаціях -10% у 2019 році порівняно з 2018 роком. Результати досліджень підтверджують розростання низових волонтерських ініціативу 2014 році, що були обумовлені, по-перше, дефіцитом внутрішніх управлінських рішень, а по-друге – зовнішньою агресією.

Російсько-українська ініціювала поновлення волонтерської діяльності: 61% українців долучались до волонтерської допомоги, з них 10% - фізично, 31% – матеріально й фізично, ще 20% – матеріально і фізично [Фонд «Демократичні ініціативи», 2023]. Однак, порівняно з 2014 змінюється вектор волонтерської діяльності, де переважає сектор фізичної роботи (63%), збір гуманітарної допомоги (39%) та інформаційне сприяння (31%). Збільшується й залученість різних вікових категорій: до 30 років – 49% у 2022 році на противагу 15% у 2014 році. Якщо раніше спостерігалась помітна залежність вікових груп, то на 2022 рік різні вікові групи залучені більш однаково: 30-39 років – 41%, 40-49 років – 44% [Zagoriy Foundation, 2022]. Умови війни продукують переважання випадкових волонтерських ініціатив (49%), 16% волонтерили регулярно вродовж перших 4 місяців.

Однак, продовжується тренд зменшення волонтерських практик: 14% не планують продовжувати цю участь, а 35% зменшать свої оберти порівняно з об'ємами, що надавали на початку війни та зменшення інтенсивності пожертв: 6% перестануть жертвувати взагалі, а 33% продовжать, однак вже в менших об'ємах.

Слідуючи проявам актуалізації волонтерської практики можемо передбачити, що після війни волонтерів стане менше, ніж під час самої війни, проте вже більше, ніж до вторгнення. Тому, суб'єкти волонтерської діяльності продовжують активізуватись на тлі нових викликів, які постають на часі, тим самим надаючи волонтерству рис інституціоналізованості.

Висновки до другого розділу

Через призму теоретичних підходів та вторинного аналізу даних визначено, що актуалізується перетворення волонтерства з ситуативної спонтанної ініціативи на інституціоналізовану практику, адже до 2014 року волонтерству був характерний ситуативний, стихійний, неорганізований та спонтанний характер. Події Євромайдану стали кульмінаційною та показовою хвилиною мобілізації волонтерських ресурсів.

Соціокультурні зміни доводять, що домінанта «знизу вгору» стала метафорою активізації низових волонтерських ініціатив в Україні через соціальні виклики як політична нестабільність, дефіцит управлінських рішень, що актуалізували масовість, жертвність, спонтаність, фанатичну відданість волонтерського руху в нашому суспільстві.

Проаналізовано основні етапи інституціалізації практики волонтерства: формування символічно-сміслових універсумів у формі цінностей та намірів, що формуються під впливом соціокультурного середовища, наявності нормативно-рольової структури та через створення власної історії.

Визначено наявність культурної травми та її вплив на трансформацію волонтерської діяльності в Україні, слідуючи стадіям, виділених П. Штомпкою, де відправною точкою стали регіональні відмінності геополітичних прагнень, «утиски російськомовного населення», «примусова українізація», а кінцевою – повномасштабне російське вторгнення. Проте, з'ясовано, що наше суспільство постійно повертається до попередніх стадій переходу культурної травми від одного стану в інший, адже постійні травматичні ситуації, що виникають на фоні структурного та культурного минулого спонукають переживати ці травматичні події знову й знову.

Здійснено аналітичний огляд волонтерських практик в умовах збройного конфлікту на Донбасі та повномасштабного вторгнення, які підтверджують, що з часом, коли суспільний запит втрачає свою актуальність – з ним втрачається і низова волонтерська участь: у 2014 році – 24%, у 2015 – 13%, у 2016 – 14%, у 2017 – 12%, у 2019 році – 9%, а вже у 2022 році – 61%. Дослідження доводять, що суб'єкти волонтерської діяльності продовжують активізуватись на тлі нових викликів, які постають на часі.

РОЗДІЛ 3. ФОКУС-ГРУПОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Програмні засади власного соціологічного дослідження

Для дослідження актуалізації волонтерських практик під час суспільних викликів, які постають перед українським суспільством було застосовано метод фокус-групового інтерв'ю, умови якого дозволяють відтворити ситуацію звичної невимушеної дискусії, ситуацію узгодження думок, аргументації чи обґрунтування власної позиції. У ході обговорення створюються сприятливі обставини для спонтанного відтворення емоцій, а ефект групової динаміки наштовхує на допоміжні міркування.

Об'єктом даного дослідження виступають волонтерські практики.

Предметом дослідження є вплив суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик.

Мета дослідження полягає у дослідженні думки координаторів волонтерських організацій (об'єднань) та волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі щодо впливу суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик.

Досягнення мети передбачає з'ясування наступних завдань:

1. З'ясувати розуміння сутності волонтерства суб'єктами, що здійснюють волонтерську діяльність.
 - 1.1. Визначити основні трактування поняття «волонтерство» та зафіксувати центральні відмінності із суміжними поняттями як добродійність, спонсорство та благодійність.
2. Визначити мотивацію участі у волонтерській діяльності.
 - 2.1. З'ясувати мотивацію участі у волонтерській діяльності до та після подій 2014 року, до та після повномасштабного вторгнення у 2022 році.

- 2.2. Визначити наявність змін у векторі волонтерської діяльності після цих суспільних викликів.
- 2.3. Виділити основні мотиви та цінності здійснення волонтерства.
- 2.4. З'ясувати наявність певних досягнень від здійснення волонтерської діяльності як основних мотиваційних універсумів.
3. Зафіксувати відмінності основних підходів до здійснення волонтерської діяльності.
 - 3.1. З'ясувати провідні причини вибору індивідуального та централізованого волонтерства.
 - 3.2. Визначити суб'єктивний рівень довіри до волонтерських об'єднань та виділити основні практики, які ці об'єднання застосовують для підтримки чи покращення цього рівня.
 - 3.3. Виділити наявність інституційної складової щодо регламенту здійснення волонтерських практик у волонтерських об'єднаннях.
4. Визначити основні бар'єри, що можуть стати на заваді шляху здійснення волонтерської діяльності.
 - 4.1. Зафіксувати наявність негативного досвіду або ситуацій невдач під час здійснення волонтерської діяльності, що можуть потенційно стати на заваді подальшої діяльності.
 - 4.2. З'ясувати об'єктивні та суб'єктивні обставини через які суб'єктам волонтерської діяльності доводиться жертвувати або відмовлятися від волонтерства.
 - 4.3. Визначити зміну волонтерської участі населення з часом, а саме зі зміною стадії російсько-української війни як культурної травми.
5. Оцінити очікування суб'єктів волонтерської діяльності щодо подальшої волонтерської участі населення.

5.1. Визначити перспективи розвитку волонтерської діяльності: збереження на сталому рівні чи обмеженість виключно новими суспільними викликами.

5.2. З'ясувати основні фактори, що можуть підтримувати волонтерство на сталому рівні.

Гіпотези дослідження:

1. Більшість суб'єктів волонтерської діяльності під волонтерством розуміють добровільну, безкорисну допомогу, де основна увага надається фізичній допомозі, у той час як під благодійністю та спонсорством розуміють здебільшого грошову допомогу, надаючи останньому атрибут масштабності.
2. Суб'єкти, що брали участь у волонтерській діяльності після подій 2014 року з часом обмежили свою діяльність, проте знову її активізували з початком повномасштабного вторгнення.
3. Прагматизм став ключовою домінантною волонтерів з індивідуальною участю на противагу альтруїзму, що характерний суб'єктам волонтерських об'єднань.
4. Підозри щодо корупції, бюрократичні обмеження та непрозора фінансова звітність у волонтерських об'єднаннях стали основними умовами вибору волонтерської діяльності з індивідуальною участю.
5. Масштабність реалізації завдань, більш організований та структурований регламент дій стали першорядними причинами здійснення волонтерських практик саме у волонтерських об'єднаннях.
6. Брак вільного часу та брак капіталу на пожертви стали основними об'єктивними бар'єрами на шляху від відмови здійснення волонтерства.

7. Емоційне вигорання, відсутність бажання та страх зобов'язань стали першорядними суб'єктивними перешкодами відмови в участі у волонтерській діяльності.
8. Суспільний виклик залишиться першочерговим фактором збереження та актуалізації волонтерства на сталому рівні, проте волонтерська діяльність з часом згасатиме.

Концептуалізація основних понять:

Волонтерська діяльність – це добровільна, усвідомлена безоплатна діяльність, що здійснюється шляхом надання допомоги для досягнення суспільно значущих цілей на благо суспільства [Закон України «Про волонтерську діяльність»].

Волонтерська діяльність з індивідуальною участю – це добровільна діяльність, де час та ресурси реалізуються в не надто обтяжливих умовах, а саме волонтерство не є щоденною практикою.

Волонтерська діяльність з централізованою участю – це добровільна діяльність, яка є частиною світогляду, де бажання допомогти та бути корисним стає життєвим пріоритетом.

Визначимо основні виміри та індикатори за допомогою яких можна емпірично перевірити вищезазначені гіпотези.

Таблиця 1

Операціоналізація понять дослідження

Вимір	Індикатори – запитання з гайду
Розуміння сутності волонтерства	Що для Вас є «волонтерство»? Як би Ви пояснили це поняття? Які асоціації воно у Вас викликає? На Вашу думку, чи тотожна волонтерська діяльність добродійності, спонсорству, благодійній діяльності?

	Якщо так, то чому? Якщо ні, то як би Ви розмежували ці суміжні поняття?
Мотивація участі	<p>Як довго Ви займаєтесь волонтерською діяльністю? Чи займались Ви волонтерством до/після подій 2014 року, до/після повномасштабного вторгнення у 2022 році?</p> <p>Чи зазнав змін напрямок дій Вашої волонтерської діяльності після цих подій? Якщо так, то яких? На яких типах допомоги Ви зосередили увагу?</p> <p>Що особисто для Вас є головним мотивом для здійснення волонтерської діяльності? Назвіть 3 домінуючі цінності на яких ґрунтується Ваша волонтерська участь та діяльність.</p> <p>Чи отримуєте Ви задоволення від результатів та досягнень здійснення волонтерської діяльності?</p>
Умови участі у волонтерській діяльності	<p><i>Для координаторів волонтерських організацій (об'єднань):</i></p> <p>На Вашу думку, яка форма волонтерської участі (індивідуальна чи централізована) домінує в нашому суспільстві? Які можуть бути причини такого вибору?</p> <p>Чому Ви надали перевагу участі у волонтерському об'єднанні порівняно індивідуальній участі?</p> <p>Чи використовуєте Ви певні заходи щодо заохочення волонтерської участі саме у Вашій спільноті? Якщо</p>

	<p>так, то які?</p> <p>Чи працює Ваша волонтерська організація над підтримкою/покращення рівня довіри? Які практики Ви для цього застосовуєте? (підтримка зворотного зв'язку з демонстрацією досягнень й звітування про виконані ініціативи, введення відкритої фінансової звітності, інформування про певні запити й можливі способи їх вирішення, підтримка місцевих лідерів думок)</p> <p>Як вибудовується робота з волонтерами всередині Вашого об'єднання? Чи існує регламент дій волонтерів, певні правила?</p> <p>Чи закріплюються їхні права, обов'язки, відповідальність чи захищаються якимось чином їхні інтереси?</p> <p><i>Для волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі:</i></p> <p>На Вашу думку, яка форма волонтерської участі (індивідуальна чи централізована) домінує в нашому суспільстві? Які можуть бути причини такого вибору?</p> <p>Чому Ви надали перевагу індивідуальній участі порівняно участі у волонтерському об'єднанні?</p>
Бар'єри на шляху	Чи спостерігався у Вас негативний досвід, пов'язаний

<p>здійснення волонтерської діяльності</p>	<p>з волонтерством? Чи були ситуації, коли щось не вдалось реалізувати?</p> <p>Наскільки Ви готові взяти на себе зобов'язання та відповідальність за реалізацію певної волонтерської ініціативи?</p> <p>Чи відчуваєте Ви, що Вам доводиться від чогось відмовлятися заради того, щоб займатися волонтерською діяльністю?</p> <p>Чи змінилась участь населення у волонтерській діяльності після 3-6 місяців, за 1 рік повномасштабного вторгнення? Які основні бар'єри відмови у цій участі?</p>
<p>Подальші очікування</p>	<p>На Вашу думку, якими є перспективи розвитку волонтерської діяльності в майбутньому? Чи буде ця участь зберігатись на сталому рівні чи обмежуватись виключно новими суспільними викликами?</p> <p>Як Ви вважаєте, які фактори будуть й надалі підтримувати волонтерство на сталому рівні?</p> <p>Які бар'єри можуть перешкодити іншим людям у їх подальшій реалізації волонтерській діяльності?</p>

У ході реалізації дослідження передбачається проведення 2-х фокус-групових дискусій, де у першій цільовою аудиторією виступають координатори волонтерських об'єднань, а у другій – волонтери, що надають перевагу індивідуальній участі (поза межами об'єднань), адже як доводять

вищеописані теоретичні підходи та дослідження для обох волонтерських груп саме волонтерство як соціальна практика має різну значимість. Тобто, переважає двофакторна матриця пошуку винагород, де розмежовується відмінність між альтруїстичними рушійними силами (нематеріальними вигодами) та егоїстичними мотивами (матеріальні заохочення). Дане дослідження проводилось у межах Полтавської області, яка стала прифронтовим хабом допомоги та підтримки.

Згідно погодженого плану, дослідження проводилося з 20-го березня по 4-те квітня 2023 року, шляхом проведення заочного інтерв'ю за допомогою програми для організації відеоконференцій Zoom з відеозаписом інформації для її подальшої інтерпретації. Середня тривалість фокус-групи – 2 години.

Для проведення дослідження методом фокус-групового інтерв'ю було розроблено інструментарій – гайд фокус-групового опитування (Додаток А). Рекрутинг координаторів волонтерських об'єднань та волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі здійснювався шляхом звернення на електронні скриньки, особисті профілі та профілі організацій в Facebook, Instagram та LinkedIn. Респонденти, чиї контакти були надані для подальшої комунікації – потрапили до вибіркової сукупності. Вибірковою сукупністю стало 8 координаторів волонтерських організацій та 9 волонтерів, що надають допомогу поза межами волонтерських об'єднань.

3.2 Отримані результати емпіричного дослідження

Респонденти зазначають, що волонтерство є безкорисливою та добровільною діяльністю. Найтипівіші ключові асоціації з цією діяльністю як «допомога тим, хто її потребує», «знайти все, що потрібно», «війна», «плетіння сіток», «прихисток» акцентують особливу увагу на тому, що від благодійності воно відрізняється саме форматом надання допомоги, адже час,

фізична енергія та вправність стають основними ресурсами відтворення волонтерських практик, а матеріальна пожертва – благодійності. Усі респонденти дійшли думки, що благодійна діяльність є абсолютно свідомою, самостійною, безкорисливою матеріальною підтримкою та передбачає собою акт перерахування/передачі коштів, оплати певних рахунків, здійснення пожертв, у той час як спонсорство перетворюється у взаємовигідне співробітництво та є соціальною технологією/інструментом просування з охопленням якнайбільшої необхідної аудиторії, де відносини регулюються угодою, в якій зазначаються права та зобов'язання сторін. Так, один з респондентів згадує:

«Благодійність є невимушеною. Людина, що зробила пожертву не шукає способів заявити про себе».

Проте внесення благодійних внесків респонденти теж вважають волонтерством, адже сам факт допомоги передбачає теж безкорисливу, добродійну підтримку, але у формі – матеріальній. Один з прикладів визначає:

«Здебільшого люди не мають часу на надання свого фізичного ресурсу ... але вони постійно вносять благодійні пожертви. Вони волонтерять, але грошима».

Деякі респонденти наводять, що благодійність як безкорислива допомога на противагу спонсорству може бути прихованою, тобто таємною чи анонімною та не передбачає наявності заданої комерційної вигоди. Так, один з респондентів говорить:

«Ключова різниця цих перелічених форм діяльності – факт безкорисливості. Якщо ти отримуєш від цього користь, то добродійності в твоїх усвідомлених діях вже не існує».

Тому гіпотезу про розуміння та розмежування понять суб'єктами волонтерської діяльності можемо підтвердити, спираючись на вищезазначені

аргументи.

Більшість респондентів долучились до волонтерства лише після початку війни. Однак, лише 6 респондентів з 17 приєднались до лав волонтерства на початку подій 2014 року, проте з часом їх діяльність втратила регулярність і допомога надавались лише в поодиноких випадках через скорочення запитів на допомогу, обтяжливі ситуації, які потребували все більше часового ресурсу, постійної фізичної присутності, тому їх залученість у подальшому обмежувалась лише одиничними благодійними внесками. Втім, повномасштабне вторгнення як новий суспільний запит актуалізувало поновлення волонтерських ресурсів заради спільної мети. Зазначені свідчення лише підтримують вищенаведену гіпотезу, адже акумуляція волонтерських ресурсів стала природньою реакцією з появою нового суспільного запиту. Однак, мотиви та функції волонтерства залишаються незмінними: бажання допомагати нужденним та брати активну участь у суспільному житті.

Події війни вплинули лише на об'єм та кількість потребуючої допомоги. Тобто вектор їх діяльності не змінився, а скоріше розширився та адаптувався відповідно до умов та потреб воєнного часу: допомога переселенцям та організація збору гуманітарної допомоги. Тобто, відтворюється «розкриваючий» та «фоновий» характер волонтерства як інституціоналізованої соціальної практики, де вимоги сьогодення лише посприяли модернізації форм та методів відтворенню волонтерської діяльності.

Координатори волонтерських об'єднань зазначають, що волонтерство для них є вимушеним заходом і стає альтернативою участі у війні. Відчуття провини, морального обов'язку, суспільної значимості, співчуття та милосердя набули особливого значення саме у суб'єктів волонтерських

спільнот. Пропрацьований алгоритм дій, спроможність вирішувати чималі задачі, стала врегульована діяльність лише підтверджують результативність волонтерських об'єднань, яким притаманна природа альтруїзму. Ще рідше вони згадують про прагматичні мотиви волонтерської участі:

«...душа болить, хочеться допомогти кожному, ми консолідувались і почали згуртовано діяти, забувши про всі заплановані, намріяні амбіції та, відкинувши особисте життя».

Водночас, лише для деяких волонтерів з індивідуальною участю альтруїстична філософія причетності до «великої місії» є частиною їх діяльності. Всі інші згадують про власний час та фізичні ресурси, що виділяються лише тоді, коли сама ситуація стає не надто обтяжливою та не потребує додаткових тягарів:

«Особисто я не можу волонтерити на постійній основі. Якщо хтось попросить або щось попадеться, то тоді вже допомагаю».

Спокута провини, самовизначення, отримання нового досвіду та знань акцентують увагу на першочерговому досягненні особистих прагматичних цілей. У деякій мірі домінує антипод альтруїзму – егоїзм:

«...ти всеодно не допоможеш всім, кому це дійсно треба. Якщо ж ти вже допомагаєш, то неси ці зобов'язання до кінця, а не так, що сьогодні ти можеш допомогти, а завтра вже скажеш ні».

Як бачимо, від індивідуальних особливостей кожного волонтера залежить, які мотиви переважають у його поведінці: егоїстичні чи альтруїстичні. Волонтерство для таких осіб не є буденним пріоритетом і практикується, якщо це не забирає багато їх ресурсу, який вважають за краще використовувати для особистих цілей. Так, для волонтерських об'єднань важливими є цінність сенсу та змістовності їх діяльності, тоді як для їх антиподу – гедонізм. Дані ідеї продовжують концепт представників теорії

соціального обміну, де волонтер у здійсненні благородної діяльності інстинктивно може вбачати особисту прагматичну вигоду, однак ця вигода нематеріальна – встановлення соціальних зв'язків, підвищення власної самооцінки, отримання визнання та навичок.

Тому гіпотезу про природу цінностей досліджуваних груп підтверджуємо, базуючись на їх кардинально різних мотивах участі у волонтерській діяльності. Дані свідчення лише підтримують теоретичний концепт Р. Стеббінса, який розглядає два типи волонтерства: волонтерство як серйозне дозвілля та волонтерство як випадкове (звичайне).

Загалом, результати та досягнення від реалізації волонтерства допомагають втілити природну потребу бути приналежним до певної референтної тобї групи.

Волонтерам складно відповісти на те, яка форма волонтерської діяльності є найбільш поширеною в Україні, але вважають, що з початком війни все більше людей доєднувались саме до волонтерських спільнот. Проте, кожен з них наводить аргументи на користь їх персонального вибору. Так, продовжуючи вищезазначені свідчення, наявність структурованих, налагоджених процесів, спроможність вирішувати чималі задачі стали основними критеріями вибору централізованого волонтерства. Однак, до цього списку додаються такі аргументи як можливість залучення міжнародних фондів та налагоджені контакти з місцевими лідерами, що доводять сталу основу й постійну підтримку на користь таких об'єднань. Інституційна домінантна таких об'єднань лише пришвидшує та координує роботу всіх залучених функцій, як про це і говорив Т. Парсонс, де нормативно-рольова структура встановлює ступінь загальної організованості, контроль та систематичність у діяльності, наявність поділу за зонами відповідальності. Так, один з респондентів зазначає:

«Це командна робота, яка полегшує виконання всіх справ. У такій організації ти вже знаєш що тобі треба робити, які задачі треба вирішити, а не шукати або організовувати самому якісь ініціативи».

У той час, як волонтери з індивідуальною участю, а саме з альтруїстичною філософією, наводять власні свідчення щодо їх альтернативи участі: не лише фокус на масштабності задач, а й на орієнтації певних локальних питань, зокрема присутність та доступність у сільській місцевості:

«...треба починати вирішувати не глобальні проблеми, які бачать як єдину ціль, а проблеми тут, на місці».

Разом з волонтерами, в яких домінантою є прагматизм зазначають про мобільність, оперативність, гнучкість графіку, меншу зарегульованість дій у формі бюрократичної системи та можливість залученості у декілька приватні менші ініціативи. Проте, непостійність їх участі є наслідком браку власних ресурсів, певної незалежності від зобов'язань та відповідальності за дії, які ти маєш довести до кінця та рідше фактору анонімності.

Однак, спираючись на аргументи щодо волонтерських об'єднань, зазначимо, що респонденти час від часу згадували про своєрідний підрив репутації таких об'єднань, що пов'язана з критерієм прозорої діяльності та звітності. Адже, як виявилось масштабність організації збору гуманітарної допомоги, постійні відрядження закордон провокують думку щодо діяльності, яка близька до особистих інтересів. Ці свідчення підтримують вищеописані ідеї Ф. Фукуями, який вважає, що волонтерство, з одного боку, базується на «фундаментальних цінностях», а з іншого – на егоїстичних інтересах. Так, один з респондентів згадує:

«Неодноразово чув і знаю ситуації з крадіжкою та навіть продажою гуманітарної допомоги з корисливими цілями, зважаючи на її постійні

величезні об'єми... і ця людина має статус «волонтер» і ще цим пишається? Тому мій вибір очевидний – я сам доєднуюсь до певних ініціатив».

Як спостерігаємо, дані свідчення лише порушують один з виділених типових атрибутів волонтерства, адже як було зазначено соціологами Дж. Ноублом та К. Тіллі ця діяльність здійснюється без очікування на грошову винагороду. Проте, такі випадки говорять лише про зловживання своїм становищем. Тому, домінуючими волонтерськими практиками є низові ініціативи: від людини до людини. Гіпотезу про критерії вибору участі у волонтерстві частково підтверджуємо, адже як бачимо, у волонтерів є ще додаткові свідчення, які обмежують їх участь у тому чи іншому типі волонтерської діяльності.

Про невдачі та негативний досвід згадують лише учасники волонтерських об'єднань, спираючись лише на ситуації, що пов'язані з прозорістю їх діяльності. Як і представники теорії соціального обміну зазначали, що похвальний, заохочувальний досвід збільшує вірогідність того, що людина буде займатись такою діяльністю і надалі. Тому, неодноразово координаторам доводиться пропрацьовувати ці моменти.

Всі респонденти зазначають про часткове зменшення участі у волонтерстві з початком війни. Суб'єктивним фактором стає ефект звикання до умов війни як один з посттравматичних симптомів, де війна стала для нас новою реальністю і все менше людей долучаються, а то й відмовляються від волонтерської діяльності. До цих факторів також респонденти віднесли емоційне вигорання, втому та відсутність упевненості у власних діях. Проте, все ж таки переважають об'єктивні причини, що стають на заваді шляху здійснення волонтерської діяльності, а саме зменшення запитів на допомогу, необхідність фокусуватись на основній занятості (робота, навчання), сімейні обставини та відсутність капіталу на пожертви. Також деякими респондентами

згадується і бар'єр довіри, що полягає в шахрайських схемах, зловживанні та відсутності звітності про використані матеріальні внески. Тому гіпотезу про суб'єктивні та об'єктивні причини відмови можемо частково підтвердити, зазначаючи, що основним фактором відмови від волонтерства стає не відсутність бажання, а ефект звикання до війни.

На думку респондентів, частину потреб, що залишаються покриватимуть волонтерські об'єднання, а волонтерство з індивідуальною участю може взагалі зникнути, адже наразі та у перспективі базові потреби стали більш менш задоволеними. Тому буде залишатись лише сектор екстреного реагування:

«Розумію, що війна досі триває, але неможливо всім допомогти, виховуючи і свої потреби. Так, є люди, які не можуть себе забезпечити базовим, але для цього існують ті ж волонтерські організації, що мають вільний час».

Якщо мотиваційними універсумами після початку війни переважали альтруїстичні цінності патріотизму, активної громадянської позиції, то з часом ці цінності перейдуть у прагматичну природу, де цінності спілкування та утримання свого статусу стануть головними домінантами. Тому гіпотезу про наявність суспільного виклику як головного атрибуту актуалізації волонтерства підтверджуємо, адже як наголошують всі волонтери мотивація участі з часом згасає і лише суспільний запит є фактором збереження волонтерства, підтримуючи ідеї П. Бурдьє, де актуалізація соціальних практик детермінується соціальним середовищем.

Висновки до третього розділу

У ході соціологічного дослідження було проаналізовано думки координаторів волонтерських організацій та волонтерів, що надають

перевагу індивідуальній участі щодо впливу суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик. Визначено, що для обох волонтерських груп саме волонтерство як соціальна практика має різну значимість, переважає двофакторна матриця пошуку винагород, де розмежовується відмінність між альтруїстичними рушійними силами та прагматичними мотивами. Так, для волонтерських об'єднань важливими є цінність сенсу та змістовності їх діяльності, тоді як для їх антиподу – гедонізм.

З'ясовано, що волонтерство є безкорисливою та добровільною діяльністю та від благодійності воно відрізняється саме форматом надання допомоги, адже час, фізична енергія та вправність стають основними ресурсами відтворення волонтерських практик, а матеріальна пожертва – благодійності. У той час, як спонсорство перетворюється у взаємовигідне співробітництво та передбачає наявність заданої комерційної вигоди.

Доведено, що повномасштабне вторгнення як новий суспільний запит актуалізувало поновлення волонтерських ресурсів заради спільної мети. Ті респонденти, які почали займатись волонтерством після початку подій 2014 року зазначали, що з часом їх діяльність втратила регулярність і допомога надавались лише в поодиноких випадках через скорочення запитів на допомогу, обтяжливі ситуації, які потребували все більше часового ресурсу, постійної фізичної присутності.

Визначено, що з початком війни все більше людей доєднувались саме до волонтерських спільнот, де простежується наявність структурованих, нагороджених процесів, спроможність вирішувати чималі задачі. Для волонтерів з прагматичною філософією мобільність, оперативність, гнучкість графіку, менша зарегульованість дій у формі бюрократичної системи та можливість залученості у приватні ініціативи стали головними домінантами

вибору індивідуального волонтерства. Проте, непостійність їх участі є наслідком браку власних ресурсів, певної незалежності від зобов'язань та відповідальності за дії.

З'ясовано, що основним фактором відмови від волонтерства стає не відсутність бажання, а ефект звикання до війни як один з посттравматичних симптомів, де війна стала для нас новою реальністю і все менше людей долучаються, а то й відмовляються від волонтерської діяльності. Суб'єктивними факторами також стали емоційне вигорання, втома та відсутність упевненості у власних діях. Проте, все ж таки переважають об'єктивні причини, що стають на заваді шляху здійснення волонтерської діяльності: зменшення запитів на допомогу, необхідність фокусуватись на основній занятості, сімейні обставини та відсутність матеріальних пожертв.

Визначено, що з часом буде залишатись лише сектор екстреного реагування, наголошуючи на тому, що базові потреби є більш менш задоволеними. З'ясовано, що наявність суспільного виклику є головним атрибутом актуалізації волонтерства.

ВИСНОВКИ

У рамках кваліфікаційної роботи досліджено вплив травматичних подій як суспільних запитів українського суспільства на актуалізацію відтворення волонтерських практик та їх інституційне оформлення, де період таких протистоянь став показовою і масштабною на той час хвилею мобілізації волонтерських ресурсів.

На основі перегляду виділених теоретико-методологічних підходів О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса, Е. Дюркгайма, Г. Зіммеля, Ф. Тьоніса, М. Вебера виділено основні методичні орієнтири соціологічного дослідження волонтерства, де виокремлено природу альтруїзму та його антиподу – егоїзму, а роботи Т. Парсонса, Р. Мертона, Дж. Хоманса, П. Блау, Р. Дарендорфа, П. Штомпки та Ф. Фукуями дозволили застосовувати мікро- та макротейоритичну оптику до пояснення феномену волонтерства, надаючи пріоритет аналізу його системних та інституційних проявів.

Розкрито зміст тематичних напрацювань вітчизняних соціологів як О. Стрельникової, О. Хижняк, Т. Лях, О. Погрібної, О. Проценко, О. Резніка, О. Касперович, О. Паньковой, О. Іщенко щодо проявів актуалізації волонтерської діяльності в українському суспільстві: наявності в ньому його масової участі, епістемологічні та аксіологічні аспекти волонтерства як соціокультурного феномену в умовах кризових подій, впливу умов вимушеної міграції на реалізації волонтерських практик.

З'ясовано, що не існує єдиної інтерпретації поняття «волонтерство» та зазначено, що поняття «волонтерство» та «добродійність» є синонімічними, адже на противагу «благодійності» є діями, що спрямовані на безкорисливу та безвідплатну допомогу, предметом якої є нематеріальні ресурси.

Завдяки теоретичним підходам представників соціології волонтерства як Ф. Вардеала, Дж. Лішмана, Л. Валлея, Д. Сміта, К. Хендерсона, Р. Стеббінса,

Дж. Ноубла, К. Тіллі, Р. Кнаана виявлено, що типовими атрибутами, що описують волонтерство є добровільна безкорислива діяльність без будь-яких зобов'язань, нематеріальна вигода, усвідомлений та непримусовий вибір, аксіологічний зміст, наявність суб'єкта, що мотивований гуманістичними цінностями та об'єктів у формі певних соціальних груп, яким небхідна соціальна підтримка.

Виділено, що структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, теорія структурації Е. Гідденса, феноменологія А. Шюца, соціальний конструктивізм Г. Бергера, Т. Лукмана та етнометодологія Г. Гарфінкеля стали основними теоретико-методологічними орієнтирами концептуалізації волонтерства як соціальної практики. Визначено, що волонтерство як соціальна практика впливає від потреб, викликів суспільства, а соціальна напруга, зміни, що відбуваються в суспільстві в черговий раз стимулюють його відтворення. У той же час, волонтерство формує власну систему інституційних установок, здійснюючи позитивні суспільні перетворення та зміни. Доведено «фоновий» та «розкриваючий» характер волонтерства, що реалізується у традиційних та рутинних діях, а вимоги сьогодення лише сприяють модернізації форм та методів відтворенню волонтерської діяльності, де друга хвиля інтенсифікації волонтерства актуалізувала відтворення попереднього досвіду, де засвоений досвід випадкового та ситуативного волонтерства переріс у потужний волонтерський рух.

Зазначено, що актуалізується перетворення волонтерства з ситуативної спонтанної ініціативи на інституціоналізовану практику, якій до 2014 року був характерний ситуативний, стихійний, неорганізований та спонтанний характер. У той час як, події Євромайдану стали кульмінаційною та показовою хвилею мобілізації волонтерських ресурсів [Козачук, 2016: 3] . Соціальні виклики як політична нестабільність, дефіцит управлінських

рішень актуалізували масовість, жертвність, спонтаність, фанатичну відданість волонтерського руху в нашому суспільстві довели соціокультурну природу змін, де домінанта «знизу вгору» стала метафорою активізації низових волонтерських ініціатив в Україні.

Проаналізовано основні етапи інституціалізації практики волонтерства: формування символічно-сміслових універсумів у формі цінностей та намірів, що формуються під впливом соціокультурного середовища, наявності нормативно-рольової структури, що встановлює ступінь загальної організованості, контроль, систематичність у діяльності та через створення власне історії.

Проаналізовано поняття «культурної травми» та її вплив на трансформацію волонтерської діяльності в Україні, слідуючи стадіям, виділених П. Штомпкою, де відправною точкою стали регіональні відмінності геополітичних прагнень, «утиски російськомовного населення», «примусова українізація», а кінцевою – повномасштабне російське вторгнення. Проте, з'ясовано, що наше суспільство постійно повертається до попередніх стадій переходу культурної травми від одного стану в інший, адже постійні травматичні ситуації, що виникають на фоні структурного та культурного минулого спонукають переживати ці травматичні події знову й знову.

Проведено аналітичний огляд волонтерських практик в умовах збройного конфлікту на Донбасі та повномасштабного вторгнення, які підтверджують, що з часом, коли суспільний запит втрачає свою актуальність – з ним втрачається і низова волонтерська участь: у 2014 році – 24%, у 2015 – 13%, у 2016 – 14%, у 2017 – 12%, у 2019 році – 9%, а вже у 2022 році – 61%. Дослідження доводять, що суб'єкти волонтерської діяльності продовжують активізуватись на тлі нових викликів, які постають на часі. Однак,

продовжується тренд зменшення волонтерських практик як у 2014 році, так і в 2022 році разом зі стадією наявності посттравматичних симптомів.

У ході фокус-групового дослідження проаналізовано думки координаторів волонтерських організацій та волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі щодо впливу суспільних викликів на актуалізацію відтворення волонтерських практик. Доведено, що для обох волонтерських груп саме волонтерство як соціальна практика має різну значимість, переважає двофакторна матриця пошуку винагород, де розмежовується відмінність між альтруїстичними рушійними силами та прагматичними мотивами.

З'ясовано, що волонтерство є безкорисливою та добровільною діяльністю та від благодійності воно відрізняється саме форматом надання допомоги. Час, фізична енергія та вправність стають основними ресурсами відтворення волонтерських практик, а матеріальна пожертва – благодійності. У той час, як спонсорство перетворюється у взаємовигідне співробітництво та передбачає наявність заданої комерційної вигоди.

Визначено, що російсько-українська війна як новий суспільний запит актуалізувала поновлення волонтерських ресурсів заради спільної мети. Ті респонденти, які почали займатись волонтерством після початку подій 2014 року зазначали, що з часом їх діяльність втратила регулярність і допомога надавались лише в поодиноких випадках, які потребували все більше часового ресурсу, постійної фізичної присутності.

Зазначено, що все більше людей доєднувались саме до волонтерських спільнот з початком війни, де простежується наявність нормативно-рольової структури. Для волонтерів з прагматичною філософією мобільність, оперативність, гнучкість графіку, менша зарегульованість дій у формі бюрократичної системи та можливість залученості у приватні ініціативи

стали головними домінантами вибору індивідуального волонтерства. Проте, непостійність їх участі є наслідком браку власних ресурсів, певної незалежності від зобов'язань та відповідальності за дії.

З'ясовано, що основним фактором відмови від волонтерства стає не відсутність бажання, а ефект звикання до війни як один з посттравматичних симптомів. Список суб'єктивних факторів продовжили емоційне вигорання, втома та відсутність упевненості у власних діях. Проте, все ж таки переважають об'єктивні причини, що стають на заваді шляху здійснення волонтерської діяльності: зменшення запитів на допомогу, необхідність фокусуватись на основній занятості, сімейні обставини та відсутність матеріальних пожертв.

Визначено, що якщо мотиваційними універсумами після початку війни переважали альтруїстичні цінності патріотизму, активної громадянської позиції, то з часом ці цінності перейдуть у прагматичну природу. Доведено, що наявність суспільного виклику є першорядним атрибутом актуалізації волонтерства та його підтримки на сталому рівні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexander, Jeffrey , Eyerman, Ron , Giesen, Bernhard , Smelser, Neil and Sztompka, Piotr (2004) Cultural Trauma Theory and Applications. Berkeley – London: UK: University of California Press, 2004. – 314 p.
2. Berger P. The Social Construction Of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge / P. Berger, T. Luckmann. – Harmondsworth. Middlesex. England: Penguin Books, 1966. – 249 p.
3. Boersma K., Larruina R., Kraiukhina A., Lehota Z., Nury E. A port in a storm: Spontaneous volunteering and grassroots movements in Amsterdam. A 212 resilient approach to the (European) refugee crisis. Social Policy & Administration, 2018. 1-15 p.
4. Boichak O. Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine / O. Boichak, B. McKernan. // Cultural Sociology. The University of Sydney. – 2022. – p. 1–24.
5. Bourdieu P. Practical Reason: On the Theory of Action / Pierre Bourdieu., 1998. – 168 p.
6. CAF World Giving Index 2015. Charities Aid Foundation [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2015-publications/caf-world-giving-index-2015>.
7. CAF World Giving Index 2017 [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2017-publications/caf-world-giving-index-2017>.
8. Cnaan R.A. Defining who is a volunteer: Conceptual and empirical considerations / R.A. Cnaan, F. Handy, M. Wadsworth // Non-profit and Voluntary Sector Quarterly, 1996. № 25(3). 364 p.

9. Coser L A. The functions of social conflict. Glencoe, IL: Free Press, 1956. 188 p.
10. Dahrendorf R. Toward a Theory of Social Conflict / Ralf Dahrendorf. // The Journal of Conflict Resolution. – 1958. – p. 170–183.
11. Durkheim E. The Division of Labor in Society / Emile Durkheim. – New York: Fourth Printing, 1997. – 352 p.
12. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity / Francis Fukuyama. – New York: The Free Press, 1996. – 480 p.
13. Garfinkel G. Studies in Ethnomethodology / Garold Garfinkel. – New Jersey: PRENTICE-HALL, INc., Englewood Cliff, 1967. – 288 p.
14. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration / Anthony Giddens. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2013. – 438 p.
15. Goffman E. Frame analysis: An essay on the organization / Erving Goffman. – Boston: Northeastern University Press, 1974. – 585 p.
16. Henderson K.A. Volunteerism as leisure / K.A. Henderson // Journal of Voluntary Action Research, 1984. № 13(1). P. 55–63.
17. Homans G. Social Behavior as Exchange // American J. of Sociology. 1958. Vol. 63. P. 606.
18. Husserl E. Origin of Geometry: An Introduction / Edmund Husserl. – Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1989. – 205 p.
19. Marx K. Manifesto of the Communist Party / K. Marx, F. Engels. – London, 1848. – 48 p.
20. Merton R.K. Social theory and social structure. N. Y.: Free Press, 1949. 423 p.
21. Parsons T. The structure of social action. 2nd ed. New York : Free Press, 1949. 817 p.

22. Salamon M. Measuring the economic value of volunteer work globally: concepts, estimates and a roadmap to the future / M. Salamon, S. Sokolowski, M. Haddock // *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2011. Vol. 82 (3). p. 217–252.
23. Simmel G. *The Philosophy of Money: Third Enlarged Edition* / Georg Simmel. – London and New York: Routledge: Taylor & Francis Group, 2004. – 616 p.
24. Smelser N. *The Handbook of Economic Sociology* / Ed. by N.J. Smelser, R. Swedberg. New-York : Russell Sage Foundation. 1994. 835 p.
25. Smelser Neil J. “Psychological Trauma and Cultural Trauma,” in: Alexander, Jeffrey, et al. *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkley: University of California Press, 2004, p. 31-59.
26. Smelser N. *Problematics of Sociology: The Georg Simmel Lectures* / Neil Smelser. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1997. – 138 p.
27. Smith D. H. Determinants of Voluntary Association Participation and Volunteering: A Literature Review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 1994: 23 (3): 243–263.
28. Sorokin P. *Society, culture, and personality : their structure and dynamics, a system of general sociology* / Pitirim Sorokin. – New York, 1969. – 778 p. – (Cooper Square Publishers).
29. Sorokin P. *The Ways and Power of Love: Types, Factors, and Techniques of Moral Transformation* / Pitirim Sorokin. – . New York: Beacon Press, 1954. – 552 p.
30. Spencer H. *The Principles of Ethics* / Herbert Spencer. – New York, 1897. – 614 p. – (Liberty Fund Inc). – (Volume 1).

31. Stebbins R. Volunteering: A Serious Leisure Perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 1996: 25 (2): 211–224. DOI: 10.1177/0899764096252005.
32. Sztompka P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change / Piotr Sztompka. // *European Journal of Social Theory*. – 2000. – p. 449–466.
33. Sztompka P. *The Sociology of Social Change* / Piotr Sztompka., 1993. – 368 p.
34. The Origins of the Word, “Volunteer” [Електронний ресурс] // American Society for Public Administration. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://patimes.org/the-origins-of-the-word-volunteer/>.
35. Wardell F., Lishman J., Whalley L. G. Who is volunteer ? // *British J. of social work*. 2000. № 30. P. 229.
36. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* / M. Weber. – London and New York: University of California Press, 1989. – 152 p.
37. World Giving Index 2010 [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2010-publications/world-giving-index>.
38. Благодійність у часи війни — кількісне дослідження [Електронний ресурс] // Zagoriy Foundation разом з "Соцінформ". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf>.
39. Громадянське суспільство та громадяни: старі проблеми, нові виклики і перспективи [Електронний ресурс] // Фонд "Демократичні ініціативи" та КМІС. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=kLADh9BS4bs>.
40. Волонтерський рух в Україні 2014 [Електронний ресурс] // GfK Ukraine. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.slideshare.net/two_day/survey-results-2014.

41. Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.
42. Благодійність у часи війни [Електронний ресурс] // Соціоінформ. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf>
43. Бойко Н. Ціннісні пріоритети соціально-активних користувачів інтернету // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки [Електронний ресурс] / Н. Бойко // №4 (29). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4(1)_12).
44. Волонтерство під час карантину [Електронний ресурс] // U-Report Ukraine . – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/4513/>
45. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2022 роках [Електронний ресурс] // КМІС. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>.
46. Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс] // КМІС. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=81>.
47. Козачук М. Б. Нові види волонтерства в Україні як відповідь на виклики часу / М. Б. Козачук. // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016.
48. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:

<https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukraintsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

49. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintsiiv?fbclid=IwAR3mvi67372b0uyFptkB9FnEjH0Zh9ccAHAf5JrJP_JKs_ZNWm02V6ncqLnM.
50. Закон України "Про волонтерську діяльність" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
51. Лях Т. А. Види мотивації до волонтерської діяльності / Т. А. Лях. // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – №2. – С. 37–41.
52. Панькова О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. / О. В. Панькова, О. Ю. Касперович, О. В. Іщенко. // Український соціум. – 2016. – №2. – С. 25–40.
53. Погрібна В. Л. Волонтерство як соціокультурний феномен: епістемологічні та аксіологічні аспекти аналізу / В. Л. Погрібна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2015. - № 4. - С. 185-196.
54. Про донати та вигорання. Чим займаються волонтери на цьому етапі війни та які в них нові виклики. [Електронний ресурс] // The Village Україна. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/war/327951-volonteri-novi-chelendzhi>.

55. Проценко О. Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації : дис. канд. соц. наук : 22.00.04 / Проценко Ольга – Харків, 2021. – 243 с.
56. Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.
57. Резнік О. С. Добровольчі об'єднання як основа інтеграційних процесів в Україні. / О. С. Резнік. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – С. 207–211.
58. Працювати на Євро-2012 безоплатно хоче рекордна кількість людей [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/sport/556056-pratsyuvati-na-evro-2012-bezplatno-hoche-rekordna-kilkist-lyudey.html>.
59. Стрельнікова О. О. Інституціоналізація добродійної діяльності в умовах сучасного українського суспільства: дисертація кандидата соціологічних наук: спец. 22.00.04. Харків, 2012. 200 с.
60. Толмачова І. А. Сучасний етап наукового осмислення поняття «благодійництво» / І. А. Толмачова // Вісн. Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – 2008. – № 1. – С. 109–113. – Бібліогр.: 12 назв. – укр.
61. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. / Ф. Тьоніс. – Київ: Дух і літера, 2005. – 262 с.
62. Хижняк О. В. Формування толерантності у молоді та проблеми волонтерського руху в Україні. «Соціологія у (пост)сучасності»: зб. тез доповідей учасників VII Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів.: Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 262-263.

63. Горелов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський. //: аналіт. доп. – К.: НІСД – 2015. – С. 36.
64. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: автореф. дис. канд. соц. наук. Київ, 2009. 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Гайд фокус-групового інтерв'ю

Добрий день! Дякую, що погодилися взяти участь у дослідженні. Мене звати Будник Олександра. У рамках написання випускної кваліфікаційної роботи я проводжу фокус-групове дослідження, присвячене актуалізації волонтерських практик під час суспільних викликів, які постають перед українським суспільством.

Перш, ніж розпочати обговорення, я б хотіла запитати дозволу на відеозапис нашої дискусії. Зазначу, що дані дослідження є конфіденційними та будуть оприлюднені виключно в узагальненому вигляді.

Додатково розповісти про формат розмови, відсутність правильних чи неправильних відповідей, про черговість висловлювання думки та зазначити про тривалість розмови.

Будь ласка, розкажіть декілька слів про себе.

БЛОК 1. Розуміння сутності волонтерства

- 1.1. Що для Вас є «волонтерство»? Як би Ви пояснили це поняття? Які асоціації воно у Вас викликає?
- 1.2. На Вашу думку, чи тотожна волонтерська діяльність добродійності, спонсорству, благодійній діяльності? Якщо так, то чому? Якщо ні, то як би Ви розмежували ці суміжні поняття?

БЛОК 2. Мотивація участі

- 2.1. Як довго Ви займаєтесь волонтерською діяльністю? Чи займались Ви волонтерством до/після подій 2014 року, до/після повномасштабного вторгнення у 2022 році?

- 2.2. Чи зазнав змін напрямок дій Вашої волонтерської діяльності після цих подій? Якщо так, то яких? На яких типах допомоги Ви зосередили увагу?
- 2.3. Що особисто для Вас є головним мотивом для здійснення волонтерської діяльності? Назвіть 3 домінуючі цінності на яких ґрунтується Ваша волонтерська участь та діяльність.

БЛОК 3. Умови участі у волонтерській діяльності

Для координаторів волонтерських організацій (об'єднань):

- 3.1. На Вашу думку, яка форма волонтерської участі (індивідуальна чи централізована) домінує в нашому суспільстві? Які можуть бути причини такого вибору?
- 3.2. Чому Ви надали перевагу участі у волонтерському об'єднанні порівняно індивідуальній участі?
- 3.3. Чи використовуєте Ви певні заходи щодо заохочення волонтерської участі саме у Вашій спільноті? Якщо так, то які?
- 3.4. Чи працює Ваша волонтерська організація над підтримкою/покращення рівня довіри? Які практики Ви для цього застосовуєте? (підтримка зворотного зв'язку з демонстрацією досягнень й звітування про виконані ініціативи, введення відкритої фінансової звітності, інформування про певні запити й можливі способи їх вирішення, підтримка місцевих лідерів думок)
- 3.5. Як вибудовується робота з волонтерами всередині Вашого об'єднання? Чи існує регламент дій волонтерів, певні правила?
- 3.6. Чи закріплюються їхні права, обов'язки, відповідальність чи захищаються якимось чином їхні інтереси?

Для волонтерів, що надають перевагу індивідуальній участі:

- 3.1. На Вашу думку, яка форма волонтерської участі (індивідуальна чи централізована) домінує в нашому суспільстві? Які можуть бути причини такого вибору?
- 3.2. Чому Ви надали перевагу індивідуальній участі порівняно участі у волонтерському об'єднанні?

БЛОК 4. Бар'єри на шляху здійснення волонтерської діяльності

- 4.1. Чи отримуєте Ви задоволення від результатів та досягнень здійснення волонтерської діяльності?
- 4.2. Чи спостерігався у Вас негативний досвід, пов'язаний з волонтерством? Чи були ситуації, коли щось не вдалось реалізувати?
- 4.3. Наскільки Ви готові взяти на себе зобов'язання та відповідальність за реалізацію певної волонтерської ініціативи?
- 4.4. Чи відчуваєте Ви, що Вам доводиться від чогось відмовлятися заради того, щоб займатися волонтерською діяльністю?
- 4.5. Чи змінилась участь населення у волонтерській діяльності після 3-6 місяців, за 1 рік повномасштабного вторгнення? Які основні бар'єри відмови у цій участі?

БЛОК 5. Подальші очікування щодо волонтерської участі

- 5.1. На Вашу думку, якими є перспективи розвитку волонтерської діяльності в майбутньому? Чи буде ця участь зберігатись на сталому рівні чи обмежуватись виключно новими суспільними викликами?
- 5.2. Як Ви вважаєте, які фактори будуть й надалі підтримувати волонтерство на сталому рівні?
- 5.3. Які бар'єри можуть перешкодити іншим людям у їх подальшій реалізації волонтерській діяльності?